

POZNÁNÍ MODŘÍNU OPADAVÉHO V ČESKÝCH ZEMÍCH OČIMA HISTORIE

Petr Meduna, Jindřich Prach

Cílem následujícího textu je stručná rekapitulace heuristických možností při sledování historického výskytu modřínu opadavého v České republice na základě písemných a jazykovědných pramenů. Důraz je kladen především na nejstarší písemnou zmínku o pojmenování dřeviny, jeho varianty a územní rozšíření na základě těchto historických písemných pramenů.

PÍSEMNÉ PRAMENY

Poprvé je slovo modřín v českých zemích doloženo v českém překladu jezuitů Kryštofa Fišera z roku 1679. Překlad pořídil Jan Barner, další z bratří Tovařystva Ježíšova, a práce vyšla v roce 1706 pod (zkráceným) názvem „Knihy hospodářské... o hospodářství polním“. Kapitola o borovici („lesů slávě“) je uvozena větou, v níž se poprvé objevilo dnes užívané české pojmenování: „*Borovice, smrk, modřín... jsou téměř stejní stromové.*“ Fischer i Barner se snažili jak o základní třídění dřevin, tak o jejich české pojmenování, obojí je poplatné době vzniku i zaměření knihy (jako příklad uveďme duby, mezi něž řadili buk, habr, svídu, cerrus a aesculus, k nimž tehdy neměli český ekvivalent).

Samozřejmě už mnohem dříve se o modřínu, coby dřeviny, v písemných zdrojích na našem území hovořilo, ale pod jinými názvy. Až do přelomu 17. a 18. století totiž byla pro modřín užívána jiná pojmenování. Ta přežívala dále a navíc se k nim přidávaly i názvy jiné, odvozené především z němčiny. První skupina, „stará“ jména, pocházejí ze slovanských jazyků. Historicky první, kolem roku 1360, nalezneme v latinsko-českých veršovaných slovnících Bartoloměje z Chlumuče, řečeného Klaret. *Larix* je zde překládán jako děřec (dierzec). Koncovka *-ec* označuje zdobnělinu (např. chlap – chlapec), v tomto případě zřejmě nějaké varianty názvu dřín. Samotný dřín (*Cornus*) je ovšem překládán Klaretem (1360) jako hloh a terminologický zmatek doplňuje název dří, což má být překlad latinského *pinus*. *Pinus* na jiném místě vystu-

puje jako chvojice, *merica* jako borovice, *mirtus* jako smrk atd. Jinými slovy – orientace v koniferách a jejich názvech byla ve slovníku značně komplikovaná a nejednoznačná.

Nejednoznačnost pojmenování pokračuje dále – v roce 1517 vydaný ilustrovaný herbář Jana Černého zná dva dříny. Dřín český pod latinským názvem *berberis*, což je dřšťál. A dřín či dřím, zmiňovaný v komentáři u houby *agaricu* a u jalovce (se kterým má patřit do společné skupiny dřevin spolu s chvojkou klášterní, cypřišem a borovicí) a který lze proto interpretovat jako dnešní modřín.

S cypřišem srovnává dřín i další český herbář Pietra Mattioliho v překladu Daniela Adama z Veleslavína, vydaný v roce 1562. Jednoznačně jde opět o *Larix* a je mu tentokrát v herbáři věnována kapitola. Ve známé pasáži o výskytu a užití modřínu čteme o tom, že „u nás v Čechách“ (Mattioli na našem území žil v letech 1554–1564) se z modřínu vyrábějí nejvíce „žlaby“. Do Prahy i jinde má být vozen od Bruntálu z hor pomezí Moravského a Slezského. Zajímavé jsou informace o modřínu v Alpách, kde má být užíván jako jediné dřevo při tavbě železa a současně modřínový nábytek je v tamním lidovém léčitelství považován za účinnou ochranu proti malomocenství.

Předchozí slovníky a herbáře znají i choroš (*agaricus, agaricum*), jehož výskyt je vázán na jehličnany. U Klareta vystupuje choroš pod jménem dočinek, v dalším herbáři ze 14. století je nazýván jedlovou houbou. Černý o *agaricu* píše, že roste na jedlovém, dřínovém či jiném dřevě. Velmi podrobně se mu věnuje Mattioli, *agaricum* nazývá dřínovou hou-

ZAPOJTE SE DO PROJEKTU I VY!
WWW.POZNEJMODRIN.CZ

Pro výzkum modřínu opadavého, jehož součástí je i zkoumání jeho původu a výskytu na našem území, oceníme vaše tipy na lokální populace (i jednotlivé stromy) modřínu, které jsou na daných lokalitách dle ústních či písemných informací přítomny po více generací a pravděpodobně nebyly obnovovány výlučně uměle. Zvláště pak oceníme populace na exponovaných stanovištích, s výlučným habitem apod. Uvítáme také (i kusé) tipy na možnou přítomnost modřínu ve starých dřevěných konstrukcích v rámci ČR.

Více informací najdete na
www.POZNEJMODRIN.cz

bou, kterou spojuje již pouze s dřínem. Dodejme, že název *agaricu* je i verpáník, odvozeno od nářečního pojmenování modřínu (verpán, viz dále). Jde o houbu verpáník či nověji troudnatec lékařský, *Fomitopsis officinalis* (rod *Agaricus* je dnes žampion).

Je nepochybně zajímavé, že se v českých zemích jednoznačně neobjevuje polské pojmenování „modrzew“, které je přitom jazykovědou vnímáno jako inspirace pro vytvoření dnešního názvu dřeviny. Známe pouze název vsi Modrzewicz z roku 1407 ze středních Čech (dnešní Modřejovice) a příjmení Modřevský z roku 1554 ze severních Čech (Bělá pod Bezdězem).

Albrecht Altdorfer (žil cca 1480–1538). Častým námětem slavného německého malíře a grafika je okolí Řezna. Krajina je často stylizovaná a fiktivní, v popředí je téměř vždy motiv jehličnanu. Ten je obtížné druhově určit, vzhledem k barevnosti může jít i o modřín. Zdroj: wikimedia.org

JAZYKOVĚDNÉ PRAMENY

Na rozdíl od písemných pramenů, které nabízejí přesné časové zařazení, ale obvykle bez lokalizace, jsou následující jazykovědné prameny opakem – mají geografické vymezení, jsou ovšem systematicky zachycovány až v novověku. Předpokládaná tisíciletá historie jednotlivých slov (lexémů) je předmětem analýzy, probíhající na našem území zhruba od poloviny 20. století.

Poměrně často je zachycen v nářečích nám již známý název dřín a jeho varianty břím, břín apod., dle jazykovědy pocházející zřejmě z praslovanského brin, známého v mladších obdobích na Balkáně, kde označuje jalovec, smrk či prostě jeh-

ličnatý les. Nejstarší doložená varianta pochází z Klaretova slovníku, kde zdobnělina bříinka označuje jalovec chvojku (*Juniperus sabina*). Z etymologického výzkumu (výzkum původu a vývoje významu slov) je známo i pojmenování modřínu jako tis. V této souvislosti zaujme nářeční varianta označení modřínu červený smrk či svrk, která téměř s jistotou pochází z polského swierk.

Z latinského *Larix* pochází německé varianty larihha, larche apod., které se v novověké němčině ustálily v podobě Lärche, ovšem až do 19. století psáno i Lerche. Lärche(nbaum) znamená výlučně modřín a bylo pouze přejímáno v různých podobách, známy jsou téměř dvě desítky variant – lerpán, rechumpán, rel-

pán, verpán apod. Lerche(nbaum) bylo v lidové etymologii překládáno doslovně jako skřivan či skřivánčí dřevo.

Lerpán a podobné varianty pokrývají víceméně celé Čechy a jižní Moravu. Vyskytují se v Lužici (larik, lerchnbom apod.), v Polsku (lerša, lercha) i na Ukrajině (lerděrevo). Skřivan a varianty jsou na našem území známy na Šumavě a pak až v okolních zemích, v Lužici (škowron-če drjewe) a Polsku (skowronek).

ROZŠÍŘENÍ

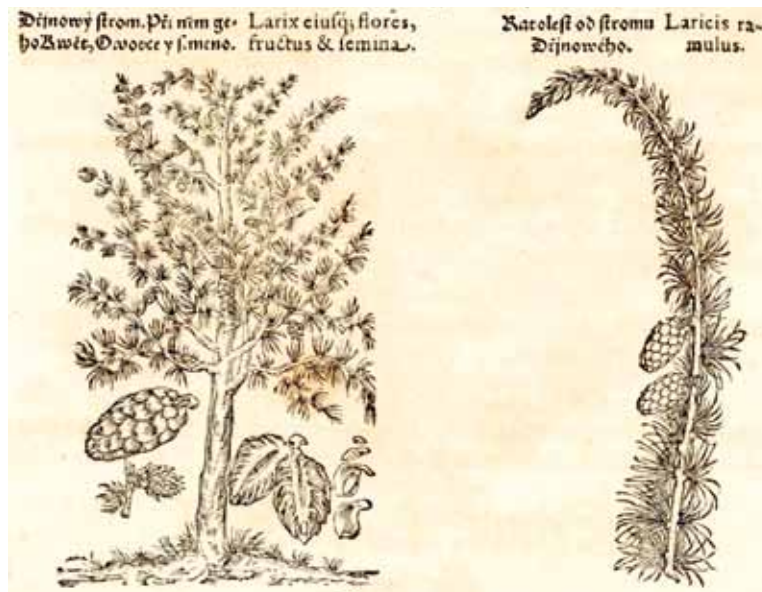
Kombinací písemných a jazykovědných pramenů můžeme tedy pracovně – průsečíkem času a prostoru – zhruba vymezit výskyt nejstarších zmínek a názvů pro modřín. Může nám to napovědět oblasti, kde podrobně a jinými přírodovědnými metodami (viz články v minulém a příštím čísle Lesnické práce) hledat, jestli zde přece jen nemohl být modřín lokálně a vzácně přítomen ještě před plánovitým lesnictvím a vysazováním modřínu původem z Alp, Karpat či Jeseňů. Z němčiny pocházející názvy můžeme považovat za mladší, ovšem přesné časové horizonty neznáme a zároveň nevíme, jak a zda mohly převrstit názvy starší. Pro první analýzu geografického rozšíření nářečních pojmenování bylo použito dat z rozsáhlého jazykovědného průzkumu, představených v Českém jazykovém atlase. Položení těchto výskytů do mapek a srovnání s lesnickou a botanickou literaturou a znalostmi o rozšíření modřínu přináší mnoho zajímavého, nicméně prozatím víc otázek a náznaků než odpovědí. A jejich vypovídací schopnosti jsou nyní zkoumány v rámci projektu LARIXUTOR.

Dřín a jeho varianty se plošně vyskytují v severní polovině Moravy a východních Čechách (Broumovsko). V Polsku jsou doloženy pouze ojediněle (brzém). To odpovídá představě o přírodním rozšíření modřínu v českých zemích, jak jej představil Josef Nožička v monografii o jesenickém modřínu (vydané v roce 1962). Na území ČR evidujeme v písemných pramenech šest lokalit odvozených od dřínu. Vzhledem k nejednoznačnosti pojmenování není zřejmé, podle jaké dřeviny název vznikl a zda byl určující porost, či výrazný solitér. Například vesnice dodnes zvané Dřínov leží na Mělnicku a na Kladensku, tedy v teplé oblasti, kde

roste i dřín (*Cornus*). Ale zároveň v oblasti druhé zmiňované obce severně od Slaného dnes hojně rostou i modříny. Na Moravě jsou doloženy dva názvy, které leží v oblasti výskytu nářečních variant dřínu, nepochybně důležité je i to, že jsou v podhůří Jeseníků, tedy nedaleko oblastí, kde je původnost modřínu plně průkazná (jesenický modřín). Svrk je doložen pouze na hranicích se Slovenskem. Zajímavý je výskyt varianty tis, pokrývající Českomoravskou vrchovinu. Zde v oblasti Jihlavska a jihovýchodní Vysočiny ještě v 50. letech dotazovaní staří lidé uvedli, že modřín nazývají jako tis. Ukazuje to, že strom, snad tedy dnešní modřín, znali a byl zřejmě v delším povědomí lidí. Jsou to zatím nejasné indicie, navíc tis (*Taxus*) zde roste také – viz staré tisy např. pod Pernštejnem a v obcích v širším okolí. Nicméně „podezře“ to sedí na oblast, kde lesnická tradice zná tzv. hrotovický modřín, a zároveň meziváleční botanici, zejména Karel Domin, a lesníci v tehdejších odborných člancích diskutují, zda zde modřín je, nebo není původní. Později převážil názor (práce Pravdomila Svobody 1947, Josefa Nožičky 1962, Jiřího Šindeláře 1967), že jsou zdejší modříny výsledkem pěstování. Nicméně ukazuje

Jan Černý (žil cca 1456–1530), *Knieha lékařská, kteráž slove herbář aneb zelinář*, 1517. Ilustrace je v herbáři použita na dvou místech – u agaricu, který roste na jedli či (mo)dřínu, a u borovice. Je zřejmé, že vyobrazený strom nese znaky většiny běžných jehličnanů, a podobně jako u *Altdorfera* je vyobrazen spíše „universální jehličnan“.

Pietro Andrea Mattioli (žil 1501–1578), *Herbář neboli bylinář*, 1562. Vyobrazení „dřínového stromu“ je zjevným posunem k vědecké ilustraci.

nám to zajímavou oblast, kde stojí za to pátrat po případných přírodních výskytech modřínu moderními molekulárně genetickými a paleoekologickými metodami. Obecně totiž důkazy o zavádění modřínu umělou obnovou, které v takových případech bývají často používány, nevyovídají nic o tom, zda se tam předtím v refugiální podobě nevyškytoval.

ZÁVĚR

V rámci mezioborového výzkumu modřínu chceme využít a ve světle současných znalostí znovu interpretovat nazačené historické a jazykovědné údaje. Ukážeme složitosti a nesmíme se unáhlit jasnými interpretacemi a závěry. Máme například podezření, že za obecným povědomím, že je modřín v českých zemích původní jen v oblasti širšího podhůří Jeseníků, a ne nikde jinde, je do značné míry zmíněný a po dlouhou dobu vlivný překlad Mattioliho herbáře (i když se toto dnes bere za vědecky doložený fakt s přesahy do regulací v pěstování lesa a v ochraně přírody, je to potřeba podrobit dalšímu zkoumání). Že jinde zatím nebyl přímo doložen starý výskyt modřínu, nikdo nevykopal jasně určené a datovatelné dřevo nebo jej jako modřín neurčil – viz rozhovor s Petrem Pokorným v *Lesnické práci* 5/2021, str. 32–37 – nebo neurčil pylové zrno modřínu (v kontextu palynologické problematiky modřínu, před-

stavené v témže rozhovoru, i v předěšlém článku tohoto seriálu – *Lesnická práce* 5/2021, str. 38–41) ani nesporný soupis druhů před lesnickými výsadbami není doklad o jeho absenci, stejně jako zde zmíněné spletité a nejednoznačné historické údaje nemohou být dokladem o prezenci modřínu. Nicméně výše shrnuté historické údaje nám budou dobrou pomocí při pokusech o hledání případných dalších lokálních původních výskytů modřínu opadavého mimo Alpy, Karpaty, nížiny Polska a Jeseníky. V červencovém čísle *Lesnické práce* bude seriál článků projektu LARIXUTOR pokračovat právě představením možností uplatnění molekulárně-genetických metod při tomto výzkumném úsilí.

Příspěvek vznikl v rámci projektu NAZV QK21010335 (LARIXUTOR).

Autoři:

PhDr. Petr Meduna, Ph.D.
Centrum pro teoretická studia,
společné pracoviště UK a AV ČR
Katedra botaniky
Přírodovědecká fakulta UK
E-mail: meduna@cts.cuni.cz

Mgr. Jindřich Prach
Katedra botaniky
Přírodovědecká fakulta UK
Centrum pro teoretická studia,
společné pracoviště UK a AV ČR
AOPK ČR, regionální pracoviště
Střední Čechy,
Správa CHKO Český kras